

Minnen från Sovjetunionens fall

av Nils-Ove Jansson

1989 VAR JAG chef för försvarsstabens underrättelseavdelning. Beslut hade då fattats att minska personalstyrkan i försvarsstaben och försvarsgrensstaberna. Dessbättre bröts underrättelse- och säkerhetsavdelningarna ut för att bilda ÖB:s Underrättelse- och säkerhetskontor (ÖB/USK) och slapp därmed större personalreduceringar. Under det kalla kriget var inriktningen fokuserad på Warszawapaktens stridskrafter numerär (OOB=Order of Battle) och beredskap (larmklockan) samt säkerhetsshotet. Den alltmer dynamiska säkerhetspolitiska utvecklingen i vårt närområde krävde en ökad uppföljning och bearbetningskapacitet varför en särskild verksamhetssektion bildades vid sidan av och på bekostnad av stridskraftersektionerna (armé, marin, flyg). Även den akademiska kompetensen förstärktes i den nya organisationen. Den hemliga Veckoöversikten (VÖ) prioriterades i förhållande till övrig produktion. Åtgärden visade sig vara klok. I november -89 öppnades Berlinmuren, i december -89 bildades en ickekommunistisk regering i Polen och i oktober -90 återförändrades Tyskland, som några exempel.

WP:s sista marinövning

Efter nästan tre år i försvarsstaben var det dags för förbandstjänstgöring i Karlskrona som chef för 44 Robotbåtsdivisionen (rbdiv). Förändringen ombord var slående sedan

mina tidigare sjötjänstgöringar. Vi hade gått från analogt till digitalt. Med hjälp av de nya signalspaningsutrustningarna kunde all främmande radarsändning krysspejlas och kommuniceras blixtnabbt mellan fartygen, lägesbilden presenterades elektroniskt istället för att plottas för hand och all kommunikation skedde med snabbsändning på kortvåg vilken inte kunde pejlas eller störas. På vapensidan var SAAB-Bofors robot-15 ny ombord, de trådstyrda torpederna hade längre räckvidd och var försedda med målsökare. Förr sköt man torpeder i salvor, nu behövdes bara en torped för att träffa målet. Även inom luftförsvaret var utvecklingen stor. Tidigare räckte det att träffa de två målen med 4-5 skott vid den årliga tävlingen i luftvärns-skjutningen. Nu krävdes 28-30 träff av 30 skott för att vinna! Vidare hade fartygen utrustats med rems-raketer och IR-facklor som kunde avfyras som skydd vid indikation på fientligt robotanfall. Magnetminskydd och radiakluftfilter fanns sedan tidigare.

Under min tid i försvarsstaben hade vi fått indikationer på att en WP-marinövning skulle äga rum i Östersjön under maj-juni 1990. Signalspaningsfartyget *Orion* genomgick en större översyn och var inte operativt. Kustflottan fick därför order att avdela ett fartygsförband att följa och inhämta underrättelser från övningen. 44 rbdiv avdelades för uppdraget. Målsättningen var att alltid

ha minst en rote (två fartyg) till sjöss vilket ställde krav på planering av arbetstid, drivmedel och övrigt underhåll. Sovjetiska, polska och östtyska fartyg samlades för artilleriskjutning, ubåtsjakt och luftförsvaret utanför Baltisk under cirka en vecka. Efter ett par dagar i Rigabukten fortsatte de 20 fartygen ned längs kusten mot Polen och Östtyskland under fortsatta övningar. De större fartygen löpte ut genom Stora Bält för att efter ett par dygn i Nordsjön vända och löpa in igen. Fartygen fingerade då ett Nato-förband, vilket anfölls med robotar norr om Själland från bombplan (Tu-26, Tu-22) ur det sovjetiska marinflyget. Utanför Rügen genomfördes kustbeskjutning och minröjning varefter sovjetiskt, polskt och östtyskt marininfanteri landsteg.

När vi följde verksamheten utanför territorialvattengränsen uppmärksammades vi av attackflyg (Su-17). De cirklade runt våra fartyg utanför artilleriporté och ”anföll” sedan i fyrgrupper. Vi använde vår inövade taktik att i flankformering sätta högsta fart mot det anfallande flyget och sedan byta sida när flygplanen just valt mål. Det kunde ha slutat i katastrof när flygplanen som följde sina mål höll på att kollidera med varandra. Det blev ”karambolage” men turligt nog inträffade ingen olycka. Jag beordrade mina fartyg att i fortsättningen gå med låg fart och visa bredsida. Det blev ändå en bra övning för artillerieldledarna att snabbt byta mål med hjälp av e-radar, tv-kamera och optisk pekpinne. Vi hade sannolikt i ett verkligt läge hunnit skjuta ner alla fyra planen.

Sovjetunionens upplösning

1992 var jag tillbaka som chef för ÖB:s Underrättelse- och säkerhetskontor (ÖB/USK). Dessförinnan hade Warszavapakten upplösts den 1 juli 1991 och Sovjetunionen den 26 dec 1991 vilket radikalt ökade behovet av

underrättelser. Ett sätt att möta detta var att utnyttja OSI (Open Source Intelligence). En ung innovativ reservofficer från arméns underrättelseskola i Karlsborg rekryterades med arbetsuppgift att hemifrån tidigt varje morgon söka och sammanställa information från nätet och media. Den mejlades till vakthavande befäl på ÖB/USK och efter kontroll skickades en öppen Daglig översikt (DÖ) ut senast kl 0800 till chefer inom försvarsmakten, regeringskansliet och departement. Efterhand blev sändlistan diger. I DÖ angavs att informationen var obearbetad men kom från vanligen tillförlitliga öppna källor. Den morgontidige heter Mats Björe. Han tilldelades 1998 silvermedalj och ett penningpris på 40 000 kr av KKrVA för att på ett framsynt sätt ha byggt upp ett system för inhämtning och sammanställning av information på Internet och därmed bidragit till att den svenska underrättelsetjänstens resultat avsevärt förbättrats.

Ett annat underrättelsebehov som blev uppenbart var Sovjetunionens urusla ekonomi. Efterhand som inflationen urholkade lönerna tillskansade sig alla som kunde medel ur statskassan. Man kvitterade ut löner för soldater som inte fanns, anställde familjemedlemmar på papperet, sålde drivmedel ur beredskapslager och stal t o m smörjolja från fartygen så att dessa kunde ligga drivande till sjöss med skurna motorer. På en platsannons där vi sökte en ekonomisk analytiker fick vi 120 sökande, varav flera f d chefer för finansbolag. Det här var under den djupa finanskrisen i början av 1990-talet då många hade förlorat sina jobb. Jag anställde två analytiker istället för en! Den förste hade examen från Handelshögskolan och gjort värnplikten vid tolkskolan med ryska som första språk. Den andre var nyutexaminerad från Lunds universitet och hade gjort sitt examensarbete om rysk inflation i Moskva sponsrad av Coca Cola. Efter Sovjetunionens fall blev

allt mer data och ekonomisk statistik tillgänglig vilket gav möjlighet att göra kvalificerade analyser. Resultatet av deras arbete förklarade den snabba nedgången vi kunde se av antalet stridskrafter och deras beredskap. Resultatet blev mycket uppskattat av samarbetspartners medan försvarsstabschefen klagade på att försvarsbudgeten minskade med en miljard varje gång vi gjorde en underrättelseföredragning i departementet.

Inför Sovjetunionens upplösning deklarerade Litauen (90-03-11), Estland (91-08-20) och Lettland (91-08-21) sin självständighet. Ett problem var den stora andelen ryssar i befolkningen som ogillade beslutet, samtidigt som de ryska militära styrkorna skulle dras tillbaka till Ryssland. När ryska ubåtar från Liepaja ombaserades till Kronstadt fick officerarna bo i värnpliktslogement medan familjerna inkvarterades i en stor fabriksbyggnad två timmar med tåg öster om Sankt Petersburg. Varje familj fick en avbalkning. Mat fraktades personligen av officerare från Kronstadt till familjerna eftersom den blev stulen om den skickades utan eskort. Tidigare hade familjerna bott i moderna lägenheter och villor. Således försökte många ryssar och militärer provocera fram strider med baltiska nationalisterna för att få Moskva att ändra sig.

Här gjorde regeringen Bildts säkerhetspolitiska grupp tillsammans med berörda diplomater en viktig insats. Underrättelsetjänsten kunde följa det militära tillbakadragandet genom att räkna fartygstransporter och järnvägsagnar som gick från baserna. Det blev snabbt uteslutet att ryssarna kunde genomföra några militära operationer utan logistikstöd. Detta spreds till regeringarna i Estland, Lettland och Litauen genom skytteltrafik av ovan nämnda. På så vis kunde de lugna ner sina egna hetsporrar även om flera allvarliga incidenter inträffade. När de ryska truperna reste hem lämnade de ingenting kvar.

De stal dörrar, fönster, handfat och toalettstolar som transporterades till Ryssland och det som blev kvar slogs sönder.

30 minuter före CNN

Efter Sovjetunionens upplösning började en bitter maktstrid i Ryssland mellan den folkvalde presidenten Jeltsin och de kommunistiska krafterna i Duman. Jeltsin var demokratiskt vald medan kommunisterna i parlamentet härstammade från sovjettiden. Flera försök gjordes att avsätta presidenten eller att begränsa hans makt. Till sist beslutade Jeltsin den 21 september 1993 att upplösa Duman och styra genom dekret. Genom en pålitlig källa fick svensk underrättelsetjänst reda på hans planer innan de offentliggjorts och att de högsta militära cheferna stod bakom beslutet. Informationen delgavs Carl Bildts statssekreterare varpå statsministern omedelbart utlyste en presskonferens. Där tillkännagavs att Sverige erkände den folkvalde presidenten Jeltsin som Rysslands legitime ledare och stödde hans beslut att upplösa Duman från kommunisttiden. Det följdes senare av motsvarande tillkännagivande från USA och andra väst-europeiska länder. Det visade sig att svensk underrättelsetjänst var 30 min före CNN med nyheten. Den avsatte vicepresidenten Rutskoj och en grupp militärer försökte ta makten genom flera blodiga sammandrabbningar i Moskva och ockupation av "Vita huset". Kuppöversöket slogs ner två veckor senare när Jeltsin från en stridsvagn beordrade stormning av byggnaden.

En reflektion

Sovjetunionens fall med de snabba politiska och militära förändringar som följde därefter ger anledning till en reflektion. Idag är hoten än mer komplexa och gränslösa i en

snabbt föränderlig omvärld. Hoten kan beröra alla samhällssektorer (t ex pandemier, klimat- och miljöfaror). Hybridkrigföring från främmande makt kan pågå redan idag.

Nationella center för terrorishot och cybersäkerhet har inrättats. Regeringen har också under statsministern inrättat Säkerhetspolitiska rådet. Någon samlad beredning förekommer dock inte i rådet utan

beredning görs i de enskilda departementen. Rådet borde därför förstärkas med ett ständigt arbetande beredningsorgan exempelvis i likhet med den amerikanske presidentens National Security Council.

Författaren är kommandör 1 gr och ledamot av KKrVA.